

KERIMA FILAN
(Sarajevo)

TURSKI JEZIK U KOMENTARU *EMSILE*
VISOČANINA OSMANA ŠUGLIJA: REČENICE/
KONSTRUKCIJE ODNOSNOG I IZRIČNOG
ZNAČENJA

Sažetak

U radu se analiziraju odnosne i izrične rečenice i konstrukcije u rukopisnom djelu *Tuhfe-i Nādiriyāt-i Şuglī*, koje je u 17. stoljeću na osmansko-turskom jeziku napisao Osman Šugli u Sarajevu. Autograf se nalazi u Historijskom arhivu Sarajevo (sign. R-456). Analiza se odnosi na Šuglijev komentar djela *Emsile* (fol. 64–117) koje se koristilo kao udžbenik arapskog jezika u osmanskim medresama. U analizi turskog jezika kojim je pisao Osman Šugli odnosne i izrične rečenice, kao i konstrukcije razmatraju se s obzirom na njihovu funkciju i gramatički oblik.

Polazi se od hipoteze da se u gramatikama koristio književni jezik datoga vremena. Turski jezik Osmana Šuglija uzima se kao primjer jezičke upotrebe u naučnom diskursu. Pokazuje se da su zastupljene u velikoj mjeri zavisnosložene rečenice odnosnog i izričnog značenja s nadređenim dijelom na prvom mjestu kojemu se, pomoću veznika *ki*, pridodaje podređeni dio. U ovome tekstu iz domena naučne proze ta rečenična struktura pokazuje se kao jezičko sredstvo kojim se izriču naučne činjenice i argumenti. Zavisnosložena rečenica opisanoga tipa, za razliku od turskoj sintaksi prirodnijeg postavljanja sintaksički podređenoga elementa u prepoziciju, u naučnom tekstu se doima kao intenzifikator tvrdnje. Uočeno je da rečenice te strukture izražavaju opće stavove i gledišta. Analizom su obuhvaćene i sintagme s glagolskim pridjevima te glagolskim imenicama na *-dlk* i na *-mA*.

Ključne riječi: turski jezik, Bosna, 17. stoljeće, naučno-udžbenički diskurs, odnosne rečenice, izrične rečenice, glagolski participi, glagolske imenice.

UVOD

Visočanin Osman Šugli, koji je živio i djelovao u Sarajevu u drugoj polovini 17. stoljeća, napisao je komentare na poznate udžbenike arapskog jezika *Emsile* i *el-'Avāmilü'l-mi'e*. Budući da su se koristili u osmanskim medresama tokom više stoljeća, nije neobično da su na ova djela napisani brojni komentari na arapskom i turskom jeziku kao odgovor na prosvjetne zahtjeve u raznim dijelovima Osmanske države. Iz tog ih je razloga tumačio i Visočanin Osman Šugli u Sarajevu 1669. godine. Šuglijevo djelo *Tuhfe-i Nādiriyyāt-i Şuglī*, u kojem su objedinjena ova dva komentara, u novije vrijeme je dobilo svoj stručni opis (Popara, 2011: 20–25). Podatak u tom opisu da je Osman Šugli svoje komentare napisao na osmansko-turskom jeziku bio je poticaj za ovaj rad.

U ovome radu zanima nas turski jezik kojim je Osman Šugli opisivao gramatičku materiju arapskog jezika u komentaru djela *Emsile*. Šuglijevim turskim bavit ćemo se promatrajući ga kao primjer jezičke upotrebe u naučnom diskursu. Područje nauke kojem je djelo pripadalo diktiralo je i piščev jezički izraz, što znači da je opseg građe turskog jezika u komentaru Osmana Šuglija omeđen prirodom samoga djela – potrebom da se turskim jezikom opišu morfološke i manjim dijelom sintaksičke kategorije drugoga jezika. Da bi postigao taj cilj, pisac je koristio ne samo ustaljenu jezikoslovnu terminologiju, već i strukturu rečenice koja ukazuje na naučnu, odnosno naučno-udžbeničku prirodu njegova djela. Rečenica je naime svojom strukturom, kao i različitim izrazima koji se u nju uključuju, morala odgovoriti potrebi da izrazi argument kao važno obilježje naučnog diskursa.

Polazimo od pretpostavke da je turski, kojim je Osman Šugli pisao, književni jezik koji je prihvatljiv jezikoslovcima. Taj jezik trebao je biti jasan i učenicima kojima je, prema piščevim riječima ova gramatika arapskog jezika namijenjena, da bi preko njega savladavali gradivo. Jasan izraz smatrao se pokazateljem da pisac vlada jezikom nauke. Posebno jezik komentara jezičkih djela odlikuje jednostavnost, jer su “temeljna znanja trebala biti izložena jasno, da ne stvaraju nedoumicu kod korisnika” (Tanyıldız, 2014: 172). Korištenjem priručnika, kao što je Šuglijev komentar, učenici su savladavali onaj turski koji nazivamo metajezikom. Od njih se očekivalo da ovladaju kako samim sadržajem

tako i jezičkim izrazom priručnika da bi stekli sposobnost za više stepene obrazovanja na kojima se koristila raznovrsna literatura.

Osman Šugli je, zasigurno poštujući tradiciju, definicije navodio najprije na arapskom jeziku, potom u prevodu na turski. Primjere na arapskom jeziku koji se daju s ciljem da se navodi egzimplificiraju prati njihov turski ekvivalent. Ti su turski izrazi zasigurno bili uzorni jer su ponajprije oni trebali biti jasni učenicima.

Analiza turskog jezika kojim je pisao Osman Šugli u ovome će radu biti usmjerena na područje sintakse, i to na rečenice odnosnog i izričnog značenja. Promatrat ćemo ih s obzirom na njihovu funkciju i gramatički oblik.

REČENICE ODNOSNOG ZNAČENJA

U obrađivanom tekstu često se pojavljuje zavisnosložena rečenica odnosnog značenja ovakve strukture:

Kelime şol lafzdir ki vâzi'nün vaz'ıyla ma'nâ-yı müfrede delâlet eyleye (fol. 65). "Riječ je onaj elemenat jezika (govora) koji upotrijebljen u govoru ukazuje na jedno određeno značenje."

Fiil şol lafzdir ki ezmine-i selesenün birine mukterin olup kendi zâtında kâ'in olan ma'nâ üzerine dall ola (fol. 65). "Glagol je onaj elemenat jezika koji se odnosi na jedno od tri [glagolska] vremena i ukazuje na značenje koje je u njemu sadržano."

İsim şol lafzdir ki ezmine-i selesenün hiç birisine mukterin olmayup kendi zâtında kâ'in olan ma'nâ üzerine delâlet eyleye (fol. 65). "Imenica je onaj elemenat jezika koji se ne odnosi na jedno od tri [glagolska] vremena već ukazuje na značenje koje je u njemu samome sadržano."

U ovim primjerima nadređeni dio je kratka imenska rečenica sačinjena iz subjekta i imenskog predikata u kojem stoji zamjenica pokaznog značenja kao atribut uz imenicu. Zamjenica *şol* je kataforička, ona poziva na sadržaj koji će uslijediti a to je drugi dio složene rečenice.¹ Budući da je zamjenica semantički ispražnjena, ona i imenicu uz koju stoji kao njen atribut čini semantički nedovoljnom, stoga je obavezan drugi dio rečenice koji eksplificira sadržaj imenice i njenog zamjениčkog atributa. Taj drugi dio ima formu zavisne rečenice koja u svojstvu atributa konkretizira imenicu. U navedenim primjerima predikat zavisne atributske rečenice stoji u formi na $-(y)A$ koja je u osmanskom jeziku

¹ Također u savremenom turskom jeziku pokazna zamjenica *şu* ima značenje kataforičke prirode. O tome v. Čaušević, 1991: 31.

u svome semantičkom polju imala i temporalna i modalna značenja², a ovdje ostvaruje temporalno značenje nepravog prezenta.

U nadređenom dijelu rečenice ovoga tipa nekada se u funkciji predikata pojavi glagol deklarativne semantike u svojoj komunikativnoj funkciji:

Sahīh lugatde sag ve dūrist olıcı ammā istilāhlarında şol kelimeye derler ki fā'il-fi'li ve 'ayne'l-fi'li ve lāme'l-fi'li mukābelesinde harf -i 'illet olmaya (fol. 67). "Rječničko značenje za *sahīh* je 'onaj koji je zdrav i ispravan', a u gramatici tako nazivaju onu riječ u kojoj nijedan od njena tri konsonanta nije slabi."

Središnja uloga zamjenice kao kataforičkog elementa po kojem se uvodi zavisna atributska rečenica jasno je vidljiva onda kada je imenica izostavljena. U tom slučaju u nadređenoj rečenici dolazi zamjenica *ol*:

İhtilāf oldur ki tarīk muhtelif ola maksūd ise müttefik. Ammā hilāf bunuñ aksidir (fol. 73). "*İhtilaf* znači imati zajednički cilj a puteve do njega različite. *Hilāf* znači suprotno od toga."

Ovaj je primjer sintaksički podudaran s onima koje navodi J. Deny u *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* da bi oprimjerio konstataciju kako se "u starijem osmanskome jeziku optativ puno koristio (više nego u francuskom)".³ Jedan od tih primjera pripada Hadži Halifi i glasi: *Bid'at oldur ki umūr-ı dīniyyede ve dūnyeviyyeden (...) sonra zuhūr eyleye*. Drugi primjer glasi: *Ahmak oldur dūnyā için gamm yeye* (Deny, § 651).⁴

U ovome tipu rečenice subjekat nadređenog dijela je generički interpretiran a predikat, koji je ostvaren u zamjenici kao kataforičkom elementu i njenom determinatoru (atributskoj rečenici), definira subjekat opisnim putem. Između definicije i izravno imenovanog subjekta vlada jednakost. Drugim riječima, između subjekta i predikata (ostvarenog zamjenicom i atributskom rečenicom) postoji odnos potpune identifikacije.

Od gornjih se primjera naredni razlikuju po tome što subjekat nadređenoga dijela ne vrši funkciju subjekta i u podređenom dijelu rečenice:

² O evoluciji staroosmanske temporalno-modalne forme na *-(y)a* v. Čaušević, 1987: 73–89.

³ Primjere rečenica u ovome modelu v. Yelten, 2005: 53–54; Kaya, 2009: 20–21.

⁴ U drugom primjeru izostavljeno je *ki* koje u svim gornjima stoji kao subjunktivni veznik. Iz ovoga se primjera vidi da dva dijela rečenice mogu biti jukstaponirani bez posljedica na semantiku cijele rečenice, a korelativna zamjenica je sredstvo koje ih povezuje na semantičkom nivou. *Ki* u konstrukcijama tipa *budur ki, şol ...-dir ki* doprinosi povezivanju dva rečenična dijela od kojih je prvi semantički nesamostalan.

Zamān-ı māzī oldur ki aña 'avdet olinmaya. Zamān-ı hāl ise oldur ki anuñ tevekküfi olmaya. Zamān-ı istikbāl ise oldur ki aña hükm verilmeğe (fol. 90). "Prošlo vrijeme je ono u koje se ne može vratiti. Sadašnje vrijeme je ono koje teče, ne stoji. Buduće vrijeme je ono o kojem se ne može govoriti pouzdano."⁵

U ovoj grupi primjera u atributskoj rečenici obavezno dolazi zamjenica *an* kao anaforički elemenat koji upućuje na subjekat nadređene rečenice. Sintaksička joj je funkcija koreferenta jer svojim oblikom, u padežu koji od nje zahtijeva glagol podređene rečenice, pokazuje kako se subjekat nadređene rečenice odnosi prema predikatu atributske rečenice koja ga opisuje, a cilj opisa je, kao i u gornjim primjerima, ostvariti identifikaciju subjekta i predikata.

Uspostavu odnosne semantike istim jezičkim sredstvima (*ki + an*) vidimo i u naredna dva primjera. U predikatu nadređenoga rečeničnog dijela ovdje ne stoji zamjenica već imenica ili imenska sintagma po kojoj se uvodi atributska rečenica i zajedno s tim dijelom nadređene rečenice ostvaruje opisno definiranje subjekta. U ovim primjerima upućivačka zamjenica *an* je u padežu instrumentalu:

Ammā istilāhlarında emr-i gā'ib bir sīgadır ki anuñla fā'il-i gā'ibden fi'l taleb olma, li-yef'al gibi. (fol. 92). "U gramatici je *emr-i gā'ib* oblik pomoću kojega se od trećeg lica traži da izvrši neku radnju, kao što je oblik *li-yef'al*."

Ya'nī, ism-i fā'il şol kimsenüñ zātı içün müştak olan isimdir ki anuñla fi'l kâ'im ola (fol. 84). "Ism-i fā'il je izvedeno ime i označava onoga s kim se radnja ostvaruje."⁶

Od svih se gornjih primjera razlikuju naredne atributske rečenice po tome što imaju predikatski glagol u nepravom prezentu:

⁵ Sve ovdje navedene atributske rečenice mogu se preoblikovati u atributske sintagme s infinitnom formom. U tom slučaju infinitna forma bila bi glagolski pridjev: *Kendine avdet olmayan [bulunmayan zamān] zamān-ı māzīdir.* ili *Avdeti olmayan [zamān] zamān-ı māzīdir.*

Tevekküfi olmayan [zamān] zamān-ı hāldır.

Hükmü verilmeyen [zamān] zamān-ı istikbāldır.

Primjena istog postupka na primjere koji su naprijed navedeni pokazala bi da je također glagolski pridjev odgovarajuća infinitna forma. Dovoljno je pokazati jedan primjer:

Vāzi'nüñ vaz'ıyla ma'nā-yı müfredede delālet eyleyen lafz kelimedir.

⁶ Preoblika ovih primjera postigla bi se, kao i u prethodnima, glagolskim participom: *Kendisiyle fā'il-i gā'ibden fi'l-i taleb olunan sīga emr-i gā'ibdir.*

Fi'lüñ kâ'im olmasını saglayan kimsenin zātı içün müştak olan isim ism-i fā'ildir.

Masdar lugatde şol yere derler ki andan develer çıkar (fol. 82). “Rječničko značenje *mazdara* je mjesto na kojem se pojave deve.”

İstlāhlarında ise masdar şol isme derler ki andan eşyā-ı tis ‘a tevellüd eyler (fol. 82). ”U gramatici *mazdar* se kaže za riječ iz koje se izvodi devet vrsta imenica.”

U ovim rečenicama, kao i u naprijed navedenima, definicija subjekta ima rječnički karakter, što podrazumijeva semantički odnos identifikacije između subjekta i njegovog opisa. Međutim, razlika se ogleda u tome što je predikat, kojim se ostvaruje opis, u djelovanju na taj način da agentivnu funkciju od subjekta koji se opisuje preuzima nešto što nije njemu pripadajuće već je izvan njega. Opis je naime postignut pomoću nekog “aktivnog izvršitelja” radnje koju iskazuje predikat zavisne atributske rečenice: “mjesto” postaje “mazdar” onda kada se na njemu “pojave deve”, i mazdarom postaje ona imenica “iz koje se može izvesti devet drugih vrsta imenica”. Drugim riječima, subjekat nadređenog dijela rečenice nema “primarnu odgovornost” (Ivić, 2002: 46) u ostvarivanju radnje o kojoj saopćava predikat atributske rečenice, već je izložen djelovanju te radnje iskazane aktivnim likom glagola u nepravom prezentu.⁷

Za razliku od ovih, u svim naprijed navedenim primjerima atributskih rečenica subjekat koji one opisuju ima potpunu ili djelomičnu agentivnu funkciju prema njihovom predikatu koji je u formi na $-(y)A$. Onda kada je ta funkcija potpuna,⁸ predikat stoji u aktivnom liku (*delālet eyeye, zuhūr eyeye, yeye*), a u slučaju kada se ono što označava predikatski glagol ostvaruje uz sudjelovanje još nekoga subjektu pripadajućeg elementa (*‘avdet, tevekküf, hükm, fi ‘l*), glagol je u pasivnom liku.

Frekventnost rečenica sa zamjenicom kataforičke prirode koju konkretizira postponirana atributska rečenica u vezi je s naučnim diskursom kojem obrađivani tekst pripada. Taj model rečenice, općenito, odražava “govornu strategiju koja ide za uspostavljanjem društvenog autoriteta iskazima i iskazujućim subjektima” (Velčić, 1987: 49). Zamjenica je tu da bi najavila tvrdnju koja nju semantički popunjava. Jasno je da je u naučnom diskursu taj tip rečenice pogodan za isticanje logičkih odnosa koji vladaju u predmetnom sadržaju. Pojavljivanje takve rečenice na

⁷ Preoblika ovih atributskih rečenica u sintagme, za razliku od onih koje smo naprijed pokazali, dala bi participijsku konstrukciju:

içinden / oradan develer(ün) çıktığı yer,
içinden eşyā-ı tis ‘a(nün) tevellüd eyledigi isim.

⁸ To jest, kada je taj subjekat u potpunosti “odgovoran” prema semantici predikatskog glagola te između subjekta i njegovog opisa vlada totalna identifikacija.

početku tumačenja novoga sadržaja pridonosi povezivanju teksta na onome nivou kojem taj sadržaj pripada. Istovremeno, takva rečenica, kao i neke druge koje se uvijek u istom sintaksičkom modelu pojavljuju na odgovarajućem mjestu, predstavlja “kohezivno sredstvo” (Badurina, 2008: 57–63) kojim se tekst organizira u cjelinu sačinjenu iz više različitih nivoa.

Visoka zastupljenost u obrađivanom tekstu zavisne atributske rečenice koja je postponirana nadređenome dijelu vezujući se za njega subjunktorom *ki*, razlog je da razmotrimo kada pisac koristi infinitnu glagolsku formu da izrazi atribut koji je preponiran imenici budući da je takva atributska konstrukcija temeljna tipološka odlika turskog jezika. Naime, zavisnosložena rečenica s podređenim dijelom u postpoziciji, koja je u turskom jeziku prisutna kao “struktura kopirana iz drugih jezika s kojima je turski bio u kontaktu” (Johanson), time što postoji u književnom turskom jeziku datoga vremena predstavlja drukčiju izražajnu mogućnost. S druge strane, činjenica da je taj rečenični model potisnut iz savremenog jezika, što je “više nastojanje da se turski jezik purificira nego neumitno izumiranje jednoga suvišnog sintaksičkog modela” (Bulut, 1997: 84) zanimljivim čini pitanje o zastupljenosti participskih konstrukcija u tekstu iz vremena u kojem su supostajale te različitosti na planu izraza.

UPOTREBA GLAGOLSKIH PARTICIPA

Particip na –(y)An

Veliki je broj rečenice u obrađivanom tekstu u kojima particip na –(y) *An* gradi atributsku sintagmu. Evo nekoliko primjera njegovoga afirmativnog i niječnog oblika:

Kendi zātında kā'in olan ma'nā (fol. 65) “značenje koje je iskazano u njemu samome...”

Aksām-ı tıs'adan maksūd, her bir masdardan tevellüd eyleyen eşyadır (fol. 70). “U devetom poglavlju obrađuju se riječi koje se izvode iz glagolskih imenica.”

Tahtında olan lafz-ı huve'den çıkar (fol. 74) “proizlazi iz riječi *huve* koja ja sadržana u njemu.”

Lugatde gözle görünmeyen kimseye derler (fol. 75) “rječničko značenje [te riječi] je onaj koji nije prisutan (dosl. ‘u rječniku se tako kaže za onog ko nije očima vidljiv’).”⁹

Bu misâlde vâkı‘ olan darebe fi‘li müte‘addîdir (fol. 75). “Glagol *darebe* [koji je] u ovome primjeru, prelazni je glagol.”

İkincisine tenvîn-i tenkîr derler, hâliyen bahs olinan fa‘len lafzında vâkı‘ oldığı gibi (fol. 82). “Ovaj drugi nazivaju *tenvîn-i tenkîr*, kao što je u obliku *fa‘len* koji upravo obrađujemo.”

Bu kalıb ile bālâda geçen kalıb mâbeyninde fark-ı ‘azîm vardır (fol. 91). “Između ovoga oblika i onoga koji je naprijed pokazan postoji velika razlika.”

Emr-i hazır lugatde göz ile görinen kimesneye bir şey buyurmaga derler (fol. 94). “*Emr-i hazır* prema rječniku znači narediti nešto prisutnoj osobi (dosl. ‘osobi koja je očima vidljiva’).”

Evvelden mazmûm olmayan harf – evvelki fâ‘dır – mazmûm kılınmış ve evvelden meftûh olmayan harf – evvelki ‘ayn-ı sâkinedir – meftûh kılınmış (fol. 105). “Konsonant koji prethodno nije imao *dammu* – ranije je bio *fâ* – dobio je *dammu*, a konsonant koji prethodno nije imao *fethu* – ranije je bio ‘*ayn* sa *sukûnom* – dobio je *fethu*.”

U primjeru koji slijedi vidi se da je atributska sintagma s participom na *-(y)An* semantički ekvivalent atributa u rečenici na arapskom koju donosimo skupa s njenim prevodom na turski:

Temmet mebâhisü‘l-‘aksâmi‘l-mezkûre fetedebber, ya‘nî, bâlâda mezkûre ve mezbûre olan aksâmuñ henüz bahisleri tamam oldu (fol. 70). “...to jest, ovim je završeno predstavljanje sadržaja poglavlja koja su gore nabrojana.”

Zanimljivo je uporediti naredna dva primjera od kojih je prvi zapisan na prvom, a drugi na posljednjem listu obrađivanog djela.

Ola ki okuyan yazan yârân-ı pür-safâ kemâl-ı keremlerinden hayır du‘â ile yâd edeler (fol. 64). “Nada mi je da me čestiti drugovi koji se školuju svojom velikom plemenitošću spomenu u molitvama.”

Ola ki okur yazar birâderlerüm hayır du‘â ile yâd eyleyeler (fol. 116). “Nada mi je da me moja učena braća spominju u molitvama.”

Dvočlani izraz, sačinjen od glagola *okumak* i *yazmak*, kojim se označava školovana osoba u drugom primjeru je u oblik participa na *-r*, kako se koristi i u savremenom turskom jeziku. U funkciji atributa taj particip

⁹ Ovo tumačenje odnosi se na riječ *gâ‘ib*. Navedenom primjeru prethodi tekst: *Gâ‘ib ism-i fâ‘ildir, gâbe yegîbu‘dan ecvef-i yâyîdir*. (“*Gâ‘ib* je particip aktivni od *gâbe yegîbu*, a to je glagol *edžvef* sa [slabim] konsonantom *yâ*.”)

pokazuje da je ono što znači tvorbeno osnova stalno svojstvo imenice koju on određuje (*okur yazar birāderler* – “učena, školovana braća”). Isti izraz upotrijebljen u obliku participa na $-(y)An$ ukazuje na pravu sadašnjost (*okuyan yazan yārān* – drugovi koji se školuju i uče”). Kada imamo u vidu da je pisac varijantu s participom na $-(y)An$ upotrijebio na početku svoga djela, nameće se misao da se njime označavaju “drugovi koji budu upravo ovu knjigu koristili”.

Kao što u izreci *Billurı bilmeyen sırça sanur* (fol. 115) “Ko ne zna za kristal, misli da je staklo”, koju je Osman Šugli naveo na jednom mjestu u svojoj knjizi stoji supstantivirani particip na $-(y)An$ u funkciji subjekta, tako je pisac slagao svoje rečenice sa supstantiviranim participom na $-(y)An$ postavljajući ga u različite rečenične funkcije:

Aksam-i seb'adan murād ve maksūd şā'irün bu kavlında vākı' olanlardır (fol. 67). “U sedmom poglavlju obrađuju se oblici koje je pjesnik spomenuo u ovim stihovima.”

Ma'nāsi, yukaruda mezkūr olanlar ile te'kididir (fol. 89). “Značenja su mu ista kao ova naprijed navedena, i [osim njih] još isticanje.”

Tā ki ism-i tafđil kavlı şerr ve hayır ve bunlara muşābih olanlara şāmil ola (fol. 108). “...da bi pojam elativ obuhvatio *şerr* i *hayr*, kao i one [imenice] koje su njima slične.”

Ma'nāları belli, yazmaga hācet yok. Bālāda olanlara kıyās olına (fol. 113). “Značenja su jasna, nije potrebno pisati ih ovdje. Dovoljno je uporediti ih s onima koja su naprijed navedena.”

Particip na -mİş

Glagolski participi na $-mİş$ i $-(y)AcAk$ korišteni su kao odgovarajući oblici na planu izraza u rečenicama u kojima se tumači značenje nekih arapskih jezikoslovnih termina. Tako je značenje arapskog participa pasivnog na oblik *mef'ūl* iskazano turskim participom *işlenmiş*¹⁰ koji stoji kao atribut uz imenicu *er*¹¹:

Ma'nāsi işlenmiş bir er demek olur (fol. 85). “Značenje mu je onaj koji je učinjen.”,

¹⁰ Turski particip izveden je iz pasivnog glagolskog lika. Očito je da se turski glagol *işlemek* s rječničkim značenjem “raditi”, “činiti” koristi kao paralela arapskom paradigmatskom modelu *fe-'a-le* (فعل) u istom rječničkom značenju.

¹¹ Imenica *er* je u jezikoslovnim tekstovima oznaka muškog roda. Up. Can, 2010: 312.

dok se u drugim primjerima particip na *-mİş* pojavljuje supstantiviran, pa tako i na jednom drugom mjestu na kojem se tumači značenje arapske riječi *mef'ül*:

Mef'ül lugatde işlenmişe derler (fol. 86). “U rječniku se *mef'ül* kaže za ono što je učinjeno.”

Ve mazi lugatde geçmişe derler (fol. 74). “U rječniku se *mazi* kaže za prošlost.”

Mudā'af ise lugatde iki kat olmuşa derler (fol. 68). “U rječniku se *mudā'af* kaže za ono što je udvostručeno.”

Ma'lūm (...) lugatde bilinmiş demekdir (fol. 74). “*Ma'lūm* u rječniku znači onaj koji je poznat.”

Mustagrak heman batırılmış ve bogulmuş demekdir (fol. 89). “*Mustagrak* znači onaj koji je potopljen i onaj koji se udušio.”

Supstantiviran participa na *-mİş* u narednom je primjeru u funkciji prvog člana druge genitivne veze:

Mehmūz lugatde hemzelenmiş ma'nāsınadır (fol. 69). “*Mehmūz* u rječniku znači onaj koji u korijenu sadrži *hemze*.”

Particip na -(y)AcAk

Kao što je značenje “prošlo vrijeme” iskazano sintagmom *geçmiş zamān* u rečenici:

Fe'ale, fi'l-i mazi [olup] ma'nası: işledi bir gā'ib er geçmiş zamānda. (fol. 73). “*Fe'ale* je oblik glagola u prošlom vremenu, a značenje mu je ‘radio je u vremenu koje je prošlo.’”,

tako je “buduće vrijeme” na nekoliko mjesta (fol. 79, 91, 92) iskazano participom na *-(y)AcAk* u atributskoj funkciji uz imenicu *zamān*. Evo jednoga primjera:

Yef'alu (...), ma'nası işler bir gā'ib er şimdiki hâlde yāhūd gelecek zamānda (fol. 79). “Značenje oblika *ef'alu* je ‘radi’ 3.1. u sadašnjem vremenu ili u budućem vremenu.”

U svim drugim upotrebama u ovome tekstu particip na *-(y)AcAk* je također u atributskoj funkciji:

Su'al ederse eger kimse bi'l-bedāhe seni fark nedir bu lā ile gelecek lā-i nāhiyyede... (fol. 91). “Ako te neko upita, ne razmislivši prethodno, koja je razlika između ovoga *lā* i onoga *lā* koje će doći [tj. koje će se obraditi] u sintaksi...”

Pored ovih primjera u kojima imenica označava vršioca buduće radnje sadržane u osnovi glagola iz kojega je izveden njen atribut u obliku

participa na $-(y)AcAk$, u tekstu koji obrađujemo ima i primjera u kojima je iz logičko-semantičkih odnosa jasno da korelat imenuje pojam koji ne može biti subjekat nego objekat radnje iskazane participom na $-(y)AcAk$. Budući da je izveden iz aktivnog glagolskog lika, particip u toj upotrebi ima "kvazipasivno značenje" (Deny, § 755) i iskazuje potencijalnu radnju, to jest, particip $-(y)AcAk$ u "kvazipasivnom značenju" saopćava da je imenica, koju on kao atribut kvalificira, potencijalno objekat radnje sadržane u njemu (up. Deny, § 756: *hadese uğramağa müsteit diye sayılan bir ismin naati hizmetini görür*). Takve primjere participa na $-(y)AcAk$ vidimo u tumačenju značenja arapskih imena vremena i mjesta u ovome odlomku:

Mansar, yardım edecek zamân ve yardım edecek mekân demektir. Maktal, depeleyecek zamân ve depeleyecek mekân demektir. Mahrec çıkacak zamân ve çıkacak mekân demektir. Mekteb ise yazacak zamân ve yazacak mekân demektir (fol. 98). "Mansar znači vrijeme u kojem se pomaže i mjesto na kojem se pomaže. Maktal znači vrijeme u kojem se počini ubistvo, i mjesto na kojem se počini ubistvo. Mahredž znači vrijeme u kojem se izlazi i mjesto iz kojega se izlazi. Mekteb znači vrijeme u kojem se piše i mjesto na kojem se piše."¹²

Treba svakako istaći da ovakva participska konstrukcija daje neodređeno značenje, zbog čega je pogodna za iskazivanje uopćenih stavova i ustaljenih izraza (up. Deny, § 754), kako ju je i Osman Šugli koristio.

Potrebno je primijetiti da je arapski oblik *mef'al*, koji je paradigma za naprijed spomenuta imena vremena i mjesta od prve vrste glagola (trilitera)¹³ pisac na turski prenio participom na $-(y)AcAk$ pasivnog glagola.

Ma'nâsi işlenecek zamân ve işlenecek mekân (fol. 98). "Značenje mu je vrijeme u kojem se djeluje i mjesto na kojem se djeluje."

Sam taj turski oblik pokazuje da riječi izvedene na paradigmu *mef'al*, kao što su naprijed spomenute *mansar*, *maktal*, *mahrec*, *mekteb* imaju pasivno značenje, a to je značenje razvidno iz semantičkog odnosa korelata i radnje koju označava particip na $-(y)AcAk$. Semantički odnosi postaju još jasniji kada se posljednji navedeni primjer uporedi s onim u kojem se tretira oblik *mif'al* kao paradigma imena oruđa:

¹² Primjere u kojima particip na $-(y)AcAk$ ima kvazipasivno značenje u savremenom turskom jeziku v. Čaušević, 1996: 322.

¹³ Up. Muftić 1997: 257. Muftić na istom mjestu navodi primjere *mahredž*, *medhal*, *mesken*, *mekteb*.

*Ma'nāsı işlecek*¹⁴ *ālet* (fol. 101). "Značenje mu je sredstvo koje radi, koje može raditi, djelovati."

Particip na *-(y)AcAk* u ovome primjeru izveden je iz aktivnog glagolskog lika i označava da korelat imenuje pojam koji "aktivno" može vršiti radnju o kojoj glagol saopštava.

Evo jednoga primjera:

Miksehatun süpürecek ālet demekdir (fol. 102). "*Miksehatun* znači sredstvo koje mete (tj. čisti)."¹⁵

Particip na -(y)IcI

Što se tiče arapskog participa aktivnog na oblik *fā'il*, za njegovo tumačenje korištena je turska imenica izvedena iz glagolske osnove sufiksom *-(y)IcI* na ovaj način:

Fā'il lugatde işleyici bir ere derler (fol. 84). "U rječniku se *fā'il* kaže za onoga koji čini."

Musannif hazretleri (...) fā'ilun dedi, ma'nāsı işleyici bir gā'ib er (fol. 84). "Pisac visokočasni prešao je na oblik *fā'ilun* kojemu je značenje 'onaj koji čini', 3.l. m.r.'"

Imenica izvedena sufiksom *-(y)IcI* je "nomen agentis i koristi se kao particip¹⁶ za sadašnjost i budućnost (*yol gidici, zikr edici*)" te u rečenici može imati funkciju atributa, subjekta, predikata ili objekta.¹⁷

Evo još jednoga primjera iz teksta koji mi obrađujemo:

Sahīh lugatde sag ve dürüst olıcı ammā istilāhlarında şol kelimeye derler ki fā'il-fi'li ve 'ayne'l-fi'li ve lāme'l-fi'li mukābelesinde harf -i 'illet olmaya (fol. 67). "Rječničko značenje za *sahīh* je 'koji je zdrav i koji uvijek pravo čini', a u gramatici tako nazivaju onu riječ u kojoj nijedan od njena tri konsonanta nije slabi."

¹⁴ U tekstu je particip upravo u tom obliku (umjesto *işleyecek*), što ukazuje na reduciranje morfeme *-(y)a* u intervokalnoj poziciji.

¹⁵ Arapska riječ *miksehatun* dolazi na paradigmu *mif'aletun*. To je jedan od tri oblika koji imena oruđa imaju od trilitera: *mif'alun, mif'aletun, mif'ālun* (Muftić, 1997: 258). Osman Şugli je pokazao sva tri oblika i naveo jedan primjer, ovaj koji smo gore pokazali.

¹⁶ To jest glagolski pridjev radni.

¹⁷ Up. Çağatay, <dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1024/12402.pdf> (posjećeno 4. 1. 2016)

T. Banguoğlu ističe da je oblik na $-(y)IcI$ particip koji označava stalnog vršioca radnje sadržane u tvorbenoj osnovi.¹⁸ U narednom primjeru prepoznaje se to značenje:

Müte 'addī tefe 'aale bābandan ism-i fā 'ildir. Lugatde tecāvüz ediciye derler (fol. 75). "Müte 'addī je particip aktivni od oblika *tefe 'aale*. Rječničko značenje mu je napadač."

Jasno je da je ovo značenje oblika na $-(y)IcI$ omogućilo da se njime imenuju nosioci zanimanja ili kakvih sposobnosti (up. Deny, § 852).

Medžmua Mula Mustafe Bašeskije raspolaže širokim repertoarom takvih primjera od kojih neke prenosimo: *tahmīsde kahve döğici* (73a15) "tucao je kahvu u tahmisu", *meyve koparıcı* (69b2) "[bio je] berač voća", *müşkil mesā 'ili hall edici idi* (96b9) "rješavao je zamršene probleme".

Bašeskija je također oblikom na $-(y)IcI$ označavao nosioce stalnih svojstava, kao u ovim primjerima: *zulm edicileri gāyet begenmezdi* (128b5) "nikako nije trpio one koji provode silu", *emr-i ma 'rūf ve nehy 'ani 'l-münker edici idi* (93b23) "bio je čovjek koji podsjeća 'da treba činiti dobra djela a od nevaljalih odvracati". Ovaj posljednji primjer zanimljiv je zbog toga što se sastoji iz kur'anskih riječi na arapskom jeziku¹⁹ i imenice (participa) na $-(y)IcI$ od glagola *etmek* ("činiti", "raditi" djelovati"). Pisac je ovom jezičkom konstrukcijom iskazao da je građanin o kojem govori druge ljude stalno podsjećao na njihovu vjersku dužnost iskazanu u kur'anskom tekstu.

Pažnje je vrijedan i primjer u kojem stoji *sefere gidicileri ve kalıcıları 'imām defter eylesün* (118b2). "Neka imam popiše one koji idu i one koji ne idu na vojnu." Smatram da ovdje oblik na $-(y)IcI$ označava one koji jesu i one koji nisu sposobni za odlazak na vojnu općenito a ne odnosi se na jedan konkretan odlazak.²⁰

Upotreba glagolske imenice na -dlk

Upotrebu glagolske imenice na $-dlk$ u atributskoj funkciji nalazimo u ova dva primjera:

¹⁸ Prema Çağatay, <dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1024/12402.pdf> (posjećeno 4. 1. 2016)

¹⁹ Navedeni tekst na arapskom jeziku pripada Kur'anu i pojavljuje se na više mjesta, na primjer: 3/104; 9/71; 9/112; 11/116. Njegovo značenje je prema prevodu B. Korkuta: "[A vjernici i vjernice...] traže da se čine dobra djela, a od nevaljalih odvracaju."

²⁰ Evo nekoliko primjera imenica tvorenih sufiksom $-(y)IcI$ iz savremenog turskog jezika: *dinleyici* ("slušalac"), *okuyucu* ("čitalac"), *sürücü* ("vozač"), *kurucu* ("osni-vač"), *tüketici* ("potrošač"), *üretici* ("proizvođač"), *yönetici* ("rukovodilac").

Medlül ise ol verdigimiz ma'nāsıdır (fol. 79). “*Medlül*²¹ je ono značenje [riječ] o kojem smo naprijed govorili.”

Bālāda mezkūr olan tarz ve tavr üzre kütüb-i 'arabiyyede her bulduguñ şey kıyās ile demekdir (fol. 116). “Znači da metodom analogije razumijevaž sve što nađeš u knjigama na arapskom jeziku od oblika koji su ovdje obrađeni.”

U rečenici:

Ma'lūm ola ki ālet için 'ulemā vaz' etdikleri üç lafzdır (fol. 101). “Potrebno je znati da postoje tri paradigme koje su učenjaci utvrdili za imena oruđa.”,

predikat podređene rečenice je *üç lafz(dır)*, dok je glagolska imenica na *-dlk* upotrijebljena bez korelata te zajedno s imenicom *'ulemā* čini sintagmu u funkciji subjekta podređenoga rečeničnog dijela.

Drugi primjer s glagolskom imenicom na *-dlk* u funkciji subjekta vidi se u rečenici:

İnşā Allāhu te'ālā ism-i tafđilde anlar dahi kaç oldığı misāllerile götürilse gerek (fol. 96). “U temi o elativu, ako Bog da, pokazat će se kroz primjere koliko tih oblika ima.”

Ishodišna rečenica *Anlar dahi kaçtır?* (“Koliko tih oblika ima?”) preoblikovana je u sintagmu s infinitnom formom (glagolskom imenicom na *-dlk*) *anlar dahi kaç oldığı* i uvrštena u drugu rečenicu u kojoj zauzima mjesto subjekta uz predikat pasivnog lika (*götürilse gerek*).

Za razliku od ovoga, u narednom primjeru:

Bu mahālden zamā'ir kaç türlidir anı beyān eyler (fol. 70). “Ovdje (odavde) se pokazuje koliko ima vrsta zamjenica.”²²,

upitna rečenica *Zamā'ir kaç türlidür?* (“Koliko ima vrsta zamjenica?”) uvrštena je u drugu rečenicu bez postupka preoblake. Time je nastala asindetska složena rečenica. Takav način sklapanja rečenica uvjetovao je uvođenje korelativne zamjenice *an* u nadređenoj rečenici

²¹ Ovaj primjer je u dijelu teksta u kojem pisac govori o vezi između riječi (*lafz*) i značenja (*mānā*). *Medlül* (“ono na što se ukazuje”, “pojam”) termin je za značenje a *dall* (“ono što ukazuje na pojam”) termin je za riječ. Jezikom savremene lingvistikke kazano, *medlül* je “označeno” a *dall* “oznaka”. Zajedno čine riječ (*lafz*). Kao termine korištene u logici *medlül* i *dall* spominje H. Canpolat Taşçı, 2014: 93.

²² Ovdje je potrebno osvrnuti se na značenje koje daje predikatski glagol *beyān eyler*. Riječ je o glagolu u aktivnom liku koji ima pasivno značenje. Na primjere takvih rečenica u *Putopisu* Evlije Čelebije ukazala je Ch. Bulut (1997: 61). U *Putopisu* takvu predikatsku funkciju imaju glagoli *beyān etmek* i *bildirmek*. Ch. Bulut te primjere upoređuje s rečenicom *Gazete yazıyor*. u savremenom turskom jeziku i *Das Buch beschreibt*. u njemačkom jeziku.

anı beyān eyler. Kao elemenat koji upućuje na sadržaj uklopljene rečenice, korelativna zamjenica svojim oblikom u padežu akuzativu pokazuje da se uklopljena rečenica odnosi kao objekat prema predikatu nadređene rečenice *beyān eyler*.²³

U posljednja dva primjera značenjski potencijal glagola u predikatu nadređenog rečeničnog dijela sklopljenu rečenicu čini izričnom. To je povod da pokažemo i druge tipove izričnih rečenica u komentaru *Emsile* Osmana Šuglija.

IZRIČNE REČENICE

U tekstu se na više mjesta pojavljuje jedan tip rečenice čiji je prvi dio bezlični oblik *ma 'lūm ola* koji se sastoji iz arapskog glagolskog pridjeva *ma 'lūm* ("poznat", "utvrđen", "siguran") i turskog glagola *olmak* u formi na $-(y)A$. Toj se rečenici, pomoću veznika *ki* pridodaje podređena rečenica u kojoj se iznosi neka tvrdnja:

Ma 'lūm ola ki kismet-i evveliyye ile zamā 'iri altı kısım üzerine taksīm buyurmuşlardır (fol. 70). "Treba znati da su [učenjaci] prvobitno zamjenice podijelili u šest vrsta."

Ma 'lūm ola ki 'ilm-i sarf kimyā-yı lugal-i 'Areb ve miiftāh-ı kunūz-ı 'ilm-i edebdir (fol. 71). "Treba znati da je morfologija alhemija arapskog jezika i ključ koji otvara riznice nauke o književnosti."

Ovaj tip rečenice obično je uvod u jezičku temu koju će pisac obraditi na listovima što slijede. Njenim nadređenim, a semantički nezasićenim dijelom *ma 'lūm ola* pisac kazuje da će u nastavku rečenice iznijeti neku već općepriзнatu istinu. To je istovremeno signal njegovoga oslanjanja na autoritete, kao i upućenosti u već postojeću nauku o jeziku. Predikat u formi $-(y)A$ ovdje ostvaruje modalno značenje potrebe, odnosno sugeriranja u smislu "treba znati", "ima se znati", "neka se primi na znanje".²⁴ Općepoznata istina izražava se u obliku zavisne rečenice koja se prema nadređenom dijelu *ma 'lūm ola* odnosi kao subjekat prema predikatu. Kao uvodni elemenat za tematske cjeline rečenica s konstrukcijom *ma 'lūm ola* pojavljuje se u ulozi konektora – sredstva koje povezuje dijelove u tekstnu cjelinu naučnog stila.

²³ Preoblikom u sintagmu s infinitnom formom rečenica *Zamā 'ir kaç türlidir?* glasila bi *zamā 'ir[in] kaç türli oldığı*. Upotrijebljena u rečenici ta bi sintagma primila sufiks padeža akuzativa. U obrađivanom tekstu nije zabilježen primjer glagolske imenice na $-dlk$ u funkciji objekta.

²⁴ Up. s uvodnim rečeničnim članom "poznato je da..."

Ovaj model zavisnosložene rečenice izričnog značenja mjestimično se pojavljuje u samome tekstu komentara s ciljem da aktualizira neki njegov dio, na primjer:

Bu dahi ma 'lūm ola ki ism-i fā 'il gāh gā 'ib olur gāh muhātab olur gāh mütekellim olur (fol. 84). "Treba znati i to da se ime koje označava vršioca radnje može nekada odnositi na 3.l., nekada na 2.l. i nekada na 1. lice."

Bu dahi ma 'lūm ola ki her bir emr-i hāzır fi 'l-i muzāri '-i muhātabdan tevellüd eyler (fol. 95). "I to je potrebno znati da se svaki imperativ 2. lica izvodi iz 2. lica sadašnjeg vremena (*muzāri*')." "

Ovakva rečenica tekstu daje notu dijalogičnosti jer pisac pomoću obezličene rečenice *bu dahi ma 'lūm ola* ostvaruje komunikaciju s čitaocem. Njeno povremeno ponavljanje pridonosi organiziranju teksta i osigurava komunikacijsku dinamiku.

Ta funkcija ovoga rečeničnog modela očita je u primjeru:

Bu dahi ma 'lūmuḡ ola, birāder, kütüb-i 'arebiyyede dā'imā bu yā muşedded okunur (fol. 115). "Treba znati, prijatelju, da se u arapskoj literaturi ovo *yā* uvijek čita udvojeno."

u kojem se pisac izravno obraća čitaocu nazivajući ga *birāder* ("brat", "prijatelj", "drug"). Primjer je zanimljiv i kao odraz prodora govornog jezika u književni, što se ogleda u izostavljanju veznika *ki*. Ovo je jedini primjer u obrađenom tekstu u kojem je podređeni dio rečenice jukstaponiran nadređenome ostvarenom u izrazu *ma 'lūm ola*.

Jedan drugi tip zavisnosloženih rečenica kojima se realizira komunikacija s čitaocem jesu one u kojima pisac iskazuje svoje slaganje s nekim tumačenjem. Takve rečenice u nadređenom dijelu, ostvarenom također u kratkoj obezličenoj rečenici, imaju imensku riječ s leksičkim značenjem potrebe, mogućnosti, želje, kao u primjeru:

Sālim ise seleme yeslimu 'den ism-i fā 'ildir. Cā 'iz ki mef'ul ma 'nāsına ola, Ve's-Semā 'i ve 't-Tarīk sūresinde vāki ' olan dāfik medfūk ma 'nāsına geldigi gibi (fol. 75). "*Sālim* je particip aktivni od *seleme yeslimu*. Može imati i značenje participa pasivnog, kao što *dāfik* ima značenje *medfūk* u suretu *Ve's-Semā 'i ve 't-Tarīk*".²⁵

Riječ *cā 'iz*, čije je rječničko značenje "dozvoljen", "dopušten", "moguć", sadržaj dobiva u izričnoj rečenici koja se pridodaje veznikom *ki*. S

²⁵ Ukazuje se na 86. suru u *Kur'anu*, at-Tārik (Danica): "Tako mi neba i Danice!" Riječ *dāfik* je u 6. ajetu [Nek čovjek pogleda od čega je stvoren! (5)] "stvoren je od tekućine koja se izbacila" (6). Prema prevodu B. Korkuta.

druge strane, riječ *cā'iz* svojim "modalnim" značenjem oblikuje sadržaj te izrične rečenice. Semantička modifikacija određuje sintaksičko uobličavanje podređene rečenice tako što uvjetuje da njen predikat, zato što ne označava aktualno vršenje radnje, bude u formi optativa.²⁶

U rečenicima:

Ve murād degil ki her bir ism-i tafdıilde işbu eşyā-ı selāse def'a-ı vāhidede bi'l-me'iyye buluna (fol. 107). "Nije namjera [reći] da se svakom elativu u isti mah dodaju sva ova tri obilježja."

Ne hācet ki zamīr-i mecrūr fā'il ola? (fol. 111). "Zašto je potrebno da vršilac radnje bude prisvojna zamjenica?"

nadređeni rečenični dijelovi izražavaju želju, namjeru (*murād degil*) i potrebu (*ne hācet*). Njihovi podređeni dijelovi u formi subjekatske rečenice izričnog značenja uvrštavaju se po leksičkom značenju riječi *murād* i *hācet* semantički konkretiziraju "ono što nije želja, namjera, svrha", u prvom primjeru i "ono što se izriče kao potreba", u drugom primjeru.

U ovu grupu spadaju i rečenice kojima pisac iznosi nekakvu vlastitu nadu. U primjeru:

Me'mūldur ki yārān-ı pūr-safā ve ihvān-ı pūr-vefā işbu karaltıya dahl ve te'arruz eylemeyeler (fol. 97). "Nada [mi] je da čestiti prijatelji i vjerna braća ne nađu nedostatke u ovoj pisaniji."

zavisna izrična rečenica proširuje leksičko značenje želje sadržane u nadređenom dijelu (*me'mūldur ki*), dok je u primjeru:

Ola ki okuyan yazan yārān-ı pūr-safā kemāl-i keremlerinden hayır du'ā ile yād edeler (fol. 64). "Nada mi je da me čestiti drugovi koji uče svojom velikom plemenitošću spomenu u molitvama."

želja, nada iskazana glagolom *olmak* ("biti") u 3.l.j. optativa (*ola* – "kad bi bilo", "možda bude"), a njeno semantičko ispunjenje pridodanom rečenicom s predikatom koji je također u formi optativa.

Upotreba glagolske imenice na –mA

Pokazat ćemo i malobrojne primjere upotrebe glagolske imenice na *–mA* u funkciji rečeničnog subjekta kada je sintagma koju ona gradi semantički ekvivalent naše zavisne subjekatske rečenice. Jedan primjer je ovaj:

²⁶ Nekoliko primjera ovoga tipa rečenice pokazuje Prokosch, 1980: 69–71. Evo i primjera iz *Medžmue* Mula Mustafe Bašeskije: *Cā'iz ki yalan ola, zīrā ehl-i 'irzdur dediler* (87b17). Možda i nije istina jer [za tog čovjeka] kažu da je pošten. *Cā'iz ki sā'illik ederken parası çok ola* (89a22). Izgleda da je prosjačenjem dobivao dosta novaca.

Eger sorsalar mā tenkīriyye olup mübtedā olmasī nice sahīhdir (fol. 110)? “Ako upitaju kako može *mā*, koje je neodređena riječ, postati subjekat?”

Sintagma *mā tenkīriyye olup mübtedā olmasī* (dosl. “postajanje subjektom [riječi] *mā* koja je neodređena”) nominalizirani je oblik rečenice koju možemo izraziti ovako: *Mā tenkīriyye [olup] mübtedā olur*. (“*Mā* koje je neodređeno može postati subjekat u rečenici”). Preoblikovana rečenica je umjesto glagolskog predikata dobila glagolsku imenicu na *-mA* i uvrštena je u rečenicu *[Bu] nice sahīhdir?* u funkciji njenoga subjekta. Značenje tako složene rečenice glasi: potencijalna je okolnost u arapskom jeziku da neodređena riječ *mā* dobije funkciju rečeničnog subjekta.²⁷

Drugi primjer upotrebe glagolske imenice na *-mA* nalazi se u odlomku u kojem se objašnjava da se iskazivanje prave sadašnjosti u arapskom jeziku postiže postavljanjem priloga *le* ispred predikata u obliku imperfekta (*muzāri* ‘) (v. Muftić, 1999: 574), a objašnjenje prati primjer iz Kur’ana *Innī le-yahzununī en tezhebū bihi*²⁸ te njegov prevod na turski jezik koji glasi ovako:

Ey benüm ogullarum tahkīkan sizün Yūsuf ile gitmeñüz – şimdiki halde – bana hüzun verir. Ya ‘nī beni gam-nāk ve elem-nāk eyler sizün anı bu defa götürmeñüz demekdir (fol. 80). “Sinovi moji, uistinu me žalosti – sada – da vi idete s Jusufom. To jest, značenje ovih riječi je: mene čini zabrinutim i žalosnim to što vi njega [hoćete da] odvedete sa sobom.”

Glagolska imenica na *-mA* u obje rečenice kojima je preveden kur’anski tekst ekvivalent je arapskog oblika *en tezhebū*, a to je zavisna subjekatska rečenica.²⁹ Predikat te rečenice u obliku imperfekta s veznikom *en* izražava potencijalnu, realno moguću (ali još neostvarenu) radnju, što i jest značenje turske glagolske imenice na *-mA* (*sizün Yūsuf ile gitmeñüz, sizün anı bu defa götürmeñüz*).³⁰

²⁷ Postupak preoblike rečenice koja znači potencijalnu okolnost isti je i u savremenom turskom jeziku. O nominalizaciji u savremenom turskom v. Čaušević, 1995 i Čaušević, 1997. O nominalizatoru *-mA* s posvojnim sufiksom v. Čaušević, 1997: 38–39.

²⁸ Ovo je dio 13. ajeta u 12. kur’anskoj suri Jūsuf. Prema prevodu B. Korkuta značenje je: “Biće mi doista žao ako ga odvedete”.

²⁹ Rečenica iskazana imperfektom u 2. licu množine (*tezhebū bihi*) povezana je s nadređenom veznikom (česticom) *en*. Up. Muftić, 1997: 636, 348.

³⁰ Kao što se vidi u napomeni 28, to je značenje u prevodu Kur’ana na naš jezik iskazano realnim kondicionalom.

ZAKLJUČAK

Analiza turskog jezika kojim je Visočanin Osman Šugli u 17. stoljeću pisao komentar na udžbenik arapskog jezika, poznat pod nazivom *Emsile* u ovome je radu ograničena na rečenice I neke konstrukcije odnosnog i izričnog značenja.

Kao što je i bilo očekivano s obzirom na vrijeme nastanka djela, zastupljene su u većem broju zavisnosložene rečenice s nadređenim dijelom na prvom mjestu kojemu se, pomoću veznika *ki*, pridodaje podređeni dio. U ovome tekstu iz domena naučne proze ta rečenična struktura pokazuje se kao jezičko sredstvo kojim se izriču naučne činjenice i argumenti. Nadređeni rečenični dio naime funkcionira kao element koji upućuje na tvrdnju sadržanu u podređenom dijelu i u toj tvrdnji nalazi svoje semantičko ispunjenje. Zavisnosložena rečenica opisanoga tipa, za razliku od turskoj sintaksi prirodnijeg postavljanja sintaksički podređenoga elementa u prepoziciju, u naučnom tekstu se doima kao intenzifikator tvrdnje. Uočeno je da brojne rečenice te strukture imaju odnosno i izrično značenje, to jest izražavaju opće stavove i gledišta. To je posebno uočljivo kada se zavisne atributske rečenice uporede s primjerima rečenica u kojima je atribut iskazan sintagmom s glagolskim pridjevom kao njenim upravnim članom. Ovaj je potonji oblik izražavanja atributa zastupljen u samome piščevom tumačenju. Pisac je koristio turski glagolski pridjevi na *-(y)An* za sadašnju vremensku sferu, *-mlş* za prošlu i *-(y)AcAk* za buduću sferu, kako u njihovoj pridjevskoj tako u imenskoj upotrebi. Osim ovih zastupljena je i glagolska imenica, odnosno glagolski pridjev na *-IcI*. Uočeno je da je pisac ovaj oblik koristio uvijek prilikom prevoda na turski jezik arapskog participa aktivnog te se i on, kao naprijed navedeni participi, pojavljuje u imenskoj i u pridjevskoj upotrebi.

Rečenice i konstrukcije koje smo analizirali u ovome radu pokazuju da je Osman Šugli koristio književni turski jezik te je i time, a ne samo tumačenjem gramatike arapskog jezika, što je ovdje ostalo izvan okvira naučničkog zadatka, bio pisac komentara u ulozi stručnjaka.

POPIS CITIRANE I KONSULTIRANE LITERATURE

- Aydın, Ayşe (2010). "İbn-i Âdil Melhame'sinde Ki'li Cümleler". *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi* II: 47–59
- Badurina, Lada (2008). *Između redaka. Studije o tekstu i diskursu*. Hrvatska sveučilišna naklada. Izdavački centar Rijeka. Zagreb-Rijeka.

- Bulut, Christiane (1997). *Evliya Çelebis Reise von Bitlis nach Van. Ein Auszug aus dem Seyahatname*. Turcologica 35. Wiesbaden.
- Canpolat Taşçı, Hülya (2014). “Türkçede edebî şerhlerde amaç ve yöntemler”. *Eski Edebiyat Çalışmaları IX. Metnin hâlleri: Osmanlı’da telif, tercüme ve şerh*. (Ed. Hatice Aynur vd.). İstanbul: Klasik. 72–97.
- Çağatay, Saadet. “Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları II. Partisipler.” <dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1024/12402.pdf> (posjećeno 26. 1. 2016)
- Çağatay, Saadet. “Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları”. <dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1025/12407.pdf > (posjećeno 26. 1. 2016)
- Çağatay, Saadet (1964). “Türkçede *ki<erki>*”. *TDAY Belleten*. 1963: 245–250.
- Čaušević, Ekrem (1987). “Da li su u staroosmanskom jeziku postojale dvije paradigme “optativne” forme na $-(y)a/- (y)e?$ ”. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 37: 73–89.
- Čaušević, Ekrem (1991). “O deiktičkoj funkciji posesivnog sufiksa $-(s)i$ i zamjenica *bu* i *şu* u savremenom turskom jeziku”. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40: 25–38.
- Čaušević, Ekrem (1995). “Nominalizacija u turskome jeziku I”. *Suvremena lingvistika*. 40: 33–50.
- Čaušević, Ekrem (1996). *Gramatika suvremenoga turskog jezika*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
- Čaušević, Ekrem (1997). “Nominalizacija u turskome jeziku II”. *Suvremena lingvistika*. 43–44: 29–60.
- Deny, Jean (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. Tercüme eden Ali Ulvi Elöve. Mf. V. İstanbul.
- Filan, Kerima (2011). *XVIII. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası*. Connectum. Sarajevo.
- Gadžieva, N. Z. – Serebrennikov, B. A. (1986). *Sravnitelno-istoričeskaja grammatika turkskih jazykov – Sintaksis*. Moskva.
- Ivić, Milka (2008). “Srpskohrvatske rećenice s predikatom čije je leksičko jezgro imenica ili zamenica u nominativu”. *Lingvistički ogledi*. Biblioteka XX vek. Beograd. 143–168.
- Ivić, Milka (2002). “O modifikatoru “uloge” agens”. *Red reči*. Biblioteka XX vek. Beograd. 45–50.
- Jahić, Dž. & dr. (2000). *Gramatika bosanskoga jezika*. Dom štampe. Zenica.
- Johanson, Lars (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. (Çev. Nurettin Demir). Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.

- Katičić, Radoslav. (2002) *Sintaksa hrvatskog književnog jezika. Treće, poboljšano izdanje*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Globus. Zagreb.
- Kaya, Fatih (2009). "18. Yüzyıla Ait bir Siyer-i Nebî'deki "Ki"li Cümleler". *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)* 2: 15–26.
- Kononov, A. N. (1956) *Grammätika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazika*. Akademia Nauk SSSR. Institut Vostokovedenia. Moskva-Leningrad.
- Kur'an* (1977). Preveo Besim Korkut. Orijentalni institut u Sarajevu. Sarajevo.
- Muftić, Teufik (1973). *Arapsko–srpskohrvatski rječnik I-II*. Udruženje Ilmije u SR BiH. Sarajevo.
- Muftić, Teufik (1997). *Gramatika arapskog jezika*. Ljiljan. Sarajevo.
- Prokosch, Erich (1980). *Studien zur Grammätik des Osmanisch-Türkischen (unter besonderer Berücksichtigung des Vulgärosmänisch-Türkischen)*. Klaus Schwarz Verlag. Freiburg.
- Savran, Hülya. (1999). "Eski Türkiye Türkçesinde Kim Bağlaçlı Yardımcı Cümleler. VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi 08–12 Kasım 1999. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul. 225–238.
- Şemseddin Sāmī. *Kamūsi Türkī*. Der-i Saadet 1317.
- Velčić, Mirna (1987). *Uvod u lingvistiku teksta*. Školska knjiga. Zagreb.
- Yelten, Muhammet (2005). "Pars-Nāme'deki Ki'li Birleşik Cümleler Üzerine". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 2/4: 45–56.

TURKISH LANGUAGE IN COMMENTARY OF *EMSILE* BY
OSMAN ŞUGLI OF VISOKO: SENTENCES/CONSTRUCTIONS
OF RELATIONAL AND ASSERTIVE MEANING

Summary

The paper analyses relational and declarative clauses in the manuscript titled *Tuhfe-i Nâdiriyât-i Şuglî*, which was in Sarajevo written by Osman Şugli in the 17th century in Ottoman Turkish. The autograph may be found in the Historical Archives of Sarajevo (sign. R–456). The analysis pertains to Şugli's commentary of *Emsile* (fol. 64–117) which was used as a textbook for teaching the Arabic language in Ottoman *maddrasahs*. While conducting the analysis of the Turkish language used by Osman Şugli, relational and declarative clauses

and constructions are examined in relation to their function and grammatical forms used.

The paper proposes that literary language at the time was used in textbooks on grammar. The Turkish language of Osman Şugli is presented as a sample of the usage of language in scientific discourse. It may be concluded that the most frequent are complex subordinate clauses of relational and declarative value where the main clause is positioned at the beginning of the sentence and followed by the *ki* conjunction by means of which the subordinate clause is joined.

In the present corpus, belonging to the genre of scientific prose, such a sentence structure demonstrates to be the linguistic means by which scientific facts and arguments are presented. The complex subordinate clause described above, which is different from the more natural way in the Turkish syntax of positioning the subordinate element in preposition, seems to intensify statements in the scientific discourse. It has also been concluded that these sentence structures express general views and ideas. The analysis also comprises phrases containing verbal adjectives and verbal nouns ending with *-dik* and *-mA*.

Key words: Turkish language, Bosnia, 17th century, scientific and textbook discourse, relational clauses, declarative clauses, verbal participles, verbal nouns.